

время имеются объективные предпосылки утверждать, что в новой культуре действительно есть определенные элементы зарубинского комплекса. Значительно увереннее можно говорить о генетических связях культуры киевского типа с раннеславянскими древностями, представленными памятниками колочинского и пеньковского типов.

Известно, что многочисленная и богатая черняховская культура занимает важное место в исторических процессах второй четверти I тысячелетия н. э. на обширной территории Юго-Восточной Европы. Раскопкам черняховских памятников в последние годы уделялось большое внимание, вышли в свет серии публикаций и монографий, посвященных этой проблеме. И хотя многие вопросы остались дискуссионными, становится ясным, что черняховская культура формировалась в причерноморской зоне на основе синтеза скифо-сарматских, фракийских и провинциально-римских культурных элементов и, расширяясь на север и северо-запад, охватывала территорию Поднепровья и Поднестровья, включая пшеворские и зарубинецкие древности.

Огромное значение для славянской археологии имели планомерные и широкие исследования славянских памятников V—VII вв., в результате чего удалось выяснить характер поселений, керамических комплексов, особенности погребального обряда, наметить контуры решения хронологии раннеславянских культур. Как удалось установить, славянской культуре раннего средневековья предшествовали глубокие процессы, вовлекшие в сферу своего действия кроме позднезарубинецких и пшеворских элементов и значительного количества черняховских также иные этнические группы, что и проявилось в специфике керамических комплексов, представленных материалами пражского, пеньковского и колочинского типов.

М. П. КУЧЕРА

Вивчення пам'яток давньоруського часу на території УРСР

На території УРСР відома значна кількість давньоруських археологічних пам'яток, що є цінним джерелом для вивчення одного з найвизначніших періодів стародавньої історії нашої Батьківщини—періоду існування Давньоруської держави. Це був час інтенсивного піднесення економіки, розквіту культури, посилення процесів етнічної консолідації східних слов'ян, що призвело до формування давньоруської народності—спільної основи трьох братніх народів—російського, українського і білоруського.

У роки Радянської влади, особливо у післявоєнний період, українські археологи у творчій співдружності з науковцями Москви та Ленінграда провели широкі археологічні дослідження давньоруських пам'яток, присвятили їм ряд монографій та збірників. Радянському читачеві добре відоме ім'я академіка Б. О. Рибаківа, який першим серед дослідників Давньої Русії поєднав археологічні джерела з історичними, літописними та етнографічними відомостями. Значним вкладом у розробку питань давньоруської археології та історії на матеріалах України є дослідження В. Й. Довженка, В. А. Богусевича, В. К. Гончарова, Д. І. Бліфельда, М. І. Самойловського, Д. Т. Березовця, Р. О. Юри (Київ), О. О. Ратича (Львів), М. К. Каргера, П. О. Раппопорта (Ленінград), С. О. Плетньової (Москва). Серед дослідників України важливі проблеми давньоруської археології вивчають Г. Г. Мезенцева, П. П. Толочко, М. П. Кучера, С. Р. Кілієвич, П. А. Горішній, О. В. Сухобоков, С. О. Висоцький (Київ), Б. О. Тимошук (Чернівці), В. В. Ауліх, В. С. Шеломенцев-Терський (Львів), П. І. Хавлюк (Вінниця), С. І. Пеняк (Ужгород), М. М. Кучінко (Луцьк). Разом з тим досить повільно й у недостатній кількості готуються молоді науковці даного профілю у Києві та Львові; майже зовсім вони відсутні в інших містах УРСР. Останнім часом вживаються заходи для усунення цього недоліку.

Протягом минулого десятиріччя основну увагу приділяли дослідженню нових пам'яток і створенню узагальнюючих праць.

Стан соціально-економічного розвитку Русі найповніше відбивають давньоруські міста. Сам факт появи міст знаменує глибокі соціально-економічні зрушення в суспільстві. В цьому плані першорядне значення

належить археологічному вивченню столиці Русі—Києва, де в останні роки мали місце видатні відкриття¹. Важливі дослідження проведено в Родні, Белгороді (Г. Г. Мезенцева), Звенигороді (О. О. Ратич, В. С. Шеломенцев-Терський), Галичі (В. В. Ауліх).

Наслідки багаторічних розкопок стародавнього Родня на Княжій Горі в районі Канева підсумовано в монографії Г. Г. Мезенцевої². Це невелике місто являло собою військово-феодалний форпост на південному кордоні Русі. Характерними для нього були розвинене ремесло, сільське господарство, торгівля, багатство місцевої суспільної верхівки. На Княжій Горі знайдено чимало коштовних ювелірних речей XII—XIII ст. Цікаві відомості про давньоруське ремесло, культуру та побут міського населення дали розкопки Белгорода поблизу Києва. На посаді міста відкрито квартал гончарних майстерень, досліджено кілька житлово-господарських комплексів³.

Відновлено розкопки давньоруського міста Галича на Дністрі, вперше згаданого в літописі під 1141 р. як столиця князівства. Під час робіт, що ведуться з 1969 р. Інститутом суспільних наук АН УРСР, виявлено різноманітний матеріал, пов'язаний з раннім періодом заселення Галича. Встановлено, що на його місці починаючи з VIII ст. існувало давньоруське поселення. Воно було розташоване не на території пізнішого дитинця, так званого Золотого току, який окремі дослідники вважають найраннішим пунктом Галича, а на центральній частині пізнішого міста. Його розвиток—ранній час виникнення і перетворення в одне з найбільших давньоруських міст—було зумовлено певними економічними причинами, зокрема тим, що Галич стояв на давньому торговому шляху в Східній Європі, яким возили прикарпатську сіль⁴.

Розкопки давньоруського міста Звенигорода, розпочаті в 50-х роках, продовжувалися до недавнього часу О. О. Ратичем та В. С. Шеломенцевим-Терським⁵. Зібрано цінний археологічний матеріал, що характеризує історію Звенигорода, його економіку та культуру. Вперше місто згадується у літописі в XI ст. За археологічними даними воно виникло на два століття раніше. У IX—X ст. на його місці були сільські поселення, у XI ст. виник феодалний замок, а у XII ст. Звенигород виріс у значне місто, столицю однойменного князівства. Розкопано фундаменти кам'яного храму та мурованого князівського палацу. Цікавим є відкриття кварталу косторізних майстерень, залишків шкіряного виробництва, ковальського, ювелірного та шевського ремесел.

Відновлено роботи на Високому Замку у Львові, де був дитинець давньоруського міста⁶. Археологічні дослідження міст стають найефективнішим засобом характеристики багатогранної давньоруської культури, соціальних відносин, процесів суспільного поділу праці. Вони вносять багато нового в марксистсько-ленінське розуміння історичного процесу на Русі, спростовують твердження українських буржуазних націоналістів про відокремленість історичного розвитку на території УРСР за часів існування Давньоруської держави, розкривають загальноруський характер матеріальної і духовної культури населення, яке проживало на території сучасної УРСР.

¹ Про дослідження на території Києва див. повідомлення П. П. Толочка в цьому випуску.

² Мезенцева Г. Г. Древньоруське місто Родень. К., 1968.

³ Мезенцева Г. Г. Розкопки Белгорода у 1969 році.— Археологічні дослідження на Україні в 1969 р., 1972, вип. 4, с. 291; Мезенцева Г. Г. Раскопки Белгорода Киевского.— АО, 1974, 1975, с. 321.

⁴ Ауліх В. В. З історії долітописного Галича.— В кн.: Дослідження з слов'яно-руської археології. К., 1976, с. 120.

⁵ Ратич О. О. Літописний Звенигород.— Археологія, 1973, 12, с. 87; Ратич А. А., Шеломенцев-Терський В. С. Особые печи в древнем Звенигороде на Белжс.— АО 1971, 1972, с. 388.

⁶ Багрий Р. С., Могитич И. Р., Ратич А. А., Свешников И. К. Раскопки во Львове.— АО 1975, 1976, с. 297.

Досить численною категорією давньоруських пам'яток є залишки укріплених населених пунктів — так званих городищ. Вони мають важливе значення для вивчення продуктивних сил, соціальної та політичної структури Давньої Русі, історії оборонного будівництва, організації захисту країни.

Городища у східних слов'ян відомі з VI—VIII ст. Не всі з них мали постійне населення, яке проживало за межами укріпленої площі. Призначення городищ було різне, але всі вони використовувалися для оборони під час ворожих нападів. Частина з них являла собою племінні і міжплемінні центри, осередки влади і язичницького культу. Тут зосереджувалися військові загони-дружини, які відокремлювалися від основної маси населення. Деякі з ранніх городищ згодом переросли в міста. З утворенням Давньоруської держави почалося планомірне будівництво городищ як опорних пунктів для освоєння та захисту державної території, а також з метою підкорення населення владі київського князя. В процесі дальшого розвитку феодалних відносин, коли державні функції на місцях закріплювалися за великими землевласниками, ці пункти набувають рис феодалних замків з різними категоріями феодално залежного населення. Кількість таких укріплених центрів значно збільшилась в умовах політичної роздробленості Русі в XII—XIII ст. На території УРСР в лісостеповій і лісовій зонах збереглися кілька сотень давньоруських городищ, які є основною категорією археологічних пам'яток в галузі дослідження різних питань з історії Русі.

В останні десять років розкопки проводилися на городищах на Дністрі — в селах Стара Ушиця, Бакота, Гринчук (М. П. Кучера, П. А. Горішний, Р. О. Юра, С. П. Пачкова); в с. Опішня на Ворсклі; в с. Ницаха на Ворсклиці; с. Кам'яному на Пслі (О. В. Сухобоков); у с. Сахнівці на Росі; у селах Халеп'ї і Григорівці на Дніпрі (В. Й. Довженок); в селах Червоне і Сажки на Південному Бугу (П. І. Хавлюк); в с. Городище Деражнянського району Хмельницької області (в басейні верхів'їв Південного Бугу) та поблизу с. Теліжинці Старосинявського району Хмельницької області на Ікві (В. І. Якубовський). Досліджувались укріплені пункти поблизу с. Суха Гомольша на Сіверському Дінці (В. К. Міхеев), в с. Листвиці Дубнівського району Ровенської області (М. А. Пелешин, Р. Мі. Чайка); на городищі літописного Заруба на Дніпрі (Є. В. Максимов); в Грозинцях, Ломачинцях, Ревне, Добринівцях, Перебиківцях на території Чернівецької області (Б. О. Тимошук). Проведено значні роботи по обстеженню городищ на Лівобережжі Дніпра (М. П. Кучера, О. В. Сухобоков) та на правобережній частині УРСР (М. П. Кучера, В. В. Ауліх).

На городищах виявлено різноманітний археологічний матеріал, відкрито житла, господарські споруди, ремісничі майстерні, вивчено конструкцію деревоземляних укріплень. Цікавими виявилися пам'ятки X—XI ст. у басейні середньої течії Південного Бугу. Поблизу сіл Червоне та Сажки на площі городищ, що загинули від пожежі, відкрито багато господарських ям і знайдено різноманітні побутові речі. На городищі Сажки, крім того, виявлено кілька десятків кістяків людей (переважно жінок та дітей), убитих під час ворожої навали⁷.

Багато нового для з'ясування соціального змісту ранніх (VIII—IX ст.) пам'яток дали розкопки Б. О. Тимошука на Північній Буковині⁸. Ці городища були власністю територіальних общин. Натомість досліджено городище XII—XIII ст. поблизу с. Стара Ушиця, про яке є згадка в літописі, належить до числа державних військово-оборонних пунктів, збудованих галицьким князем. За даними розкопок, на ньому постійно проживала незначна кількість населення. Археологічні відо-

⁷ Хавлюк П. И. Материали из городищ уличей на Южном Буге.— АО, 1971, 1972, с. 380; Хавлюк П. И. Исследования Южпобугской экспедиции.— АО, 1975, 1976, с. 400.

⁸ Тимошук Б. О. Слов'яни Північної Буковини V—IX ст. К., 1976.

мости доповнюються літописними свідченнями, згідно з якими князь у разі потреби послав у «град» військову «засаду». Протягом останнього десятиліття було проведено розкопки на двох городищах XII—XIII ст. (поблизу сіл Городище Деражнянського району і Теліжинці Старосинявського району Хмельницької області)⁹. Тут відкрито кілька житлово-господарських комплексів з різноманітним виробничим та побутовим інвентарем, знайдено високохудожні срібні прикраси. По краю укріпленої площі досліджено залишки обвуглених зрубних клітей, розташованих під внутрішнім схилом валу в один (с. Городище) і два (с. Теліжинці) ряди. За соціальним характером обидві пам'ятки є феодальними замками типу Колодяжинського та Райковецького городищ¹⁰.

Завдяки археологічним розкопкам значно розширилися відомості про оборонне будівництво давньоруського часу. Оборонні стіни фортець складалися з дерев'яних зрубів, заповнених землею (городні) або порожніх всередині (кліті). Нещодавно вважалося, що на території Середнього Подніпров'я кліті були лише на окремих городищах, які нібито належали до специфічного типу укріплень. Останнім часом з'ясовано, що в Середньому Подніпров'ї зрубні кліті—найхарактерніший компонент деревоземляних укріплень¹¹. Вони виконували роль резервних приміщень на випадок військових дій і нерідко використовувалися для господарських потреб; їх пристосовували також під житла. Зрубна конструкція стін, поширена в оборонному будівництві на території всієї Русі, має давні місцеві традиції. Вона відома в оборонних спорудах на Україні та в Росії й у післямонгольські часи.

Планування укріплень давньоруських городищ відбиває певні фактори суспільно-політичних відносин. Дослідники помітили, що круглі в плані пам'ятки, розташовані на рівній місцевості Лівобережжя Дніпра, є пізнішими за влаштовані на важкодоступних місцях — мисах високих корінних берегів річок Лівобережжя. Досі в літературі панувала думка, що поява круглих городищ була зумовлена змінами в давньоруській військовій тактиці захисту — поширенням з кінця XI ст. фронтальної стрільби з стін укріплень. Нові дослідження спростовують цю думку. В інших районах Русі круглі городища датуються значно раннішим часом. До того часу як почалося масове застосування вогнепальної зброї, на рівній місцевості завжди споруджували круглі укріплення, оскільки вони найбільш раціональні з точки зору економічності будівництва (мають мінімальну протяжність периметра оборонних стін). Хронологія таких пам'яток на Лівобережжі Дніпра відбиває процес феодального освоєння цієї території Даньоруською державою. Великі заболочені низини були пізніше, ніж більш придатні для заселення райони, залучені до володінь князівського домену.

Вивчення городищ свідчить про зародження передумов виникнення наприкінці IX ст. Давньоруської держави — задовго до проникнення у Східну Європу норманів. Давньоруська державність мала глибокі традиції в політичній структурі східнослов'янського суспільства VIII—IX ст.

В 1974 р. ІА АН УРСР розпочав дослідження специфічних оборонних споруд — Змійових валів. Проводилися розвідувальні розкопки Дніпровського валу навпроти м. Канева, Стугнянського в районі м. Василькова і трьох валів у межиріччі Ірпеня — Тетерева (в Макарівському районі Київської області). Результати цих робіт довели, що лише археологічні розкопки можуть дати відповідь на питання про характер і по-

⁹ Якубовський В. І. Розкопки на Північному Поділлі.— Археологічні дослідження на Україні в 1969 р., 1972, вип. 4, с. 307; Якубовський В. І., Иванов В. М., Царук В. И. Исследования в верховьях Буго-Случеского междуречья.— АО, 1975, 1976, с. 412.

¹⁰ Довженко В. И. Про типи городищ Київської Русі.— Археологія, 1975, 16, с. 3.

¹¹ Кучера М. П. Про один конструктивний тип давньоруських укріплень в Середньому Подніпров'ї.— Археологія, 1969, т. 2, с. 180.

ходження Змієвих валів. В основі земляного насипу відкрито оригінального типу дерев'яні конструкції, що були поширені у X—XII ст. в оборонному будівництві західних слов'ян. На підставі знайдених речей та враховуючи хронологію городищ, розташованих на лінії валів, можна вважати, що досліджені вали збудовано в ранній період існування Давньоруської держави для захисту Середнього Подніпров'я і Києва від нападів кочовиків ¹².

Провадилися також розкопки на селищах переважно раннішого часу (VII—X ст.) на Закарпатті (С. І. Пеняк), Дністрі (В. Д. Баран, О. М. Приходнюк), Росі (О. М. Приходнюк), в Подніпров'ї (Р. С. Орлов), на Волині (М. П. Кучера) ¹³. Виявлено досить значний матеріал для характеристики археологічних культур другої половини I тисячоліття н. е. На поселенні в с. Вільховчик у районі м. Корсуня-Шевченківського на Росі вдалося вперше пов'язати ювелірні речі типу мартинівського скарбу з слов'янським поселенням VI—VII ст. пенківського типу (розкопки О. М. Приходнюка).

В останні роки вийшло кілька праць, в яких узагальнено наслідки дослідження слов'янських пам'яток, що передували Давньоруській державі. У монографії В. Д. Барана ¹⁴ детально проаналізовано слов'янські пам'ятки третьої чверті I тисячоліття н. е. на території Верхнього Подністров'я і Волині. Вперше в історіографії визначаються за археологічними даними область автохтонного розвитку слов'ян і шляхи їх розселення на початку другої половини I тисячоліття. В книзі показано єдність слов'янської культури та її локальні особливості, визначено територію і час формування літописних східнослов'янських племен.

В книзі А. Т. Сміленко ¹⁵ розглянуто питання про заселення слов'янами степової смуги Подніпров'я, про їх взаємозв'язки з сусідами кочовиків. Відносини слов'ян з різними групами цих племен, осідання кочовиків та асиміляція їх слов'янами вплинули на господарство і культуру місцевого слов'янського населення, яке жило в Дніпровському Надпорожжі протягом кількох століть — до часів Київської Русі і пізніше.

Монографія О. М. Приходнюка ¹⁶ присвячена наслідкам багаторічних розкопок поселень у Середньому Подністров'ї (в селах Городок, Устя, Бакота та ін.). В книзі охарактеризовано місце старожитностей Поділля серед інших груп слов'янських пам'яток, розглядаються господарство, соціальний розвиток населення, його племенна належність.

У праці О. В. Сухобокова ¹⁷ висвітлено історію та культуру слов'янського населення на Лівобережжі Дніпра у V—XI ст. н. е. Автор виділяє три культурно-хронологічні етапи в розвитку племені сіверян, відстоює тезу про автохтонність роменської культури, характеризує роль слов'янського населення Лівобережжя в утворенні Давньоруської держави, захисті її території від степових кочовиків.

¹² Кучера М. П., Кравченко Н. М., Юра Р. О., Гопак В. Д. Знахідка в «Змієвому валі». — Археологія, 1975, 18, с. 106; Кучера М. П., Юра Р. О. Дослідження Змієвих валів у Середньому Подніпров'ї. — Дослідження з слов'яно-руської археології, с. 198.

¹³ Пеняк С. І. Слов'янське населення Закарпаття другої половини I тисячоліття н. е. — Археологія, 1973, 12, с. 3; Баран В. Д., Магомедов Б. В. Славянские поселения у с. Рашков на Среднем Днестре. — АО, 1975, 1976, с. 300; Приходнюк О. М. Раскопки раннесредневекового поселения на Среднем Днестре. — АО 1974, 1975, с. 341; Приходнюк О. М. Ранньосередньовічне слов'янське поселення на р. Рось. — В кн.: Дослідження з слов'янської археології, К., 1976, с. 101; Орлов Р. С. Поселення з керамікою волинцевського типу на Київщині. — Археологічні дослідження на Україні в 1969 р., 1972, вип. 4, с. 236; Кучера М. П. Поселення волинян на околиці м. Луцька. — Археологія, 1975, 15, с. 98.

¹⁴ Баран В. Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. К., 1972.

¹⁵ Сміленко А. Т. Слов'яни та їх сусіди в Степовому Подніпров'ї (II—XIII ст.). К., 1975.

¹⁶ Приходнюк О. М. Слов'яни на Поділлі (VI—VII ст. н. е.). К., 1975.

¹⁷ Сухобоков О. В. Славяне Днепровского Левобережья. К., 1975.

В книзі Б. О. Тимощука¹⁸ зібрано великий фактичний матеріал про ранньосередньовічні слов'янські пам'ятки на території Північної Буковини, розкрито характер господарства, розвиток культури і суспільних відносин у місцевого слов'янського населення. Автор описує розкопані ним унікальні городища, ремісничі поселення VIII—IX ст., розглядає передумови виникнення класового суспільства й утворення Давньоруської держави.

Крім вивчення археологічних пам'яток, велися дослідження специфічних рис давньоруської історії та культури. Серед них необхідно назвати такі питання, як формування давньоруської народності¹⁹, економічні передумови виникнення Давньоруської держави²⁰, особливості феодальних відносин у Київській Русі²¹, вивчення художніх сюжетів у прикладному мистецтві Русі²², історико-географічні теми, пов'язані з формуванням і розвитком феодальних князівств на території Русі²³. Розроблялися питання про характер матеріальної культури давньоруського населення в Західному Побужжі і Посанні²⁴.

У світлі настанов XXV з'їзду КПРС про шляхи дальшого підвищення рівня науково-дослідних робіт, посилення зв'язків суспільних наук з природничими науками, до вивчення давньоруської проблематики залучено фахівців з технічних закладів. Успішно розробляється історія давньоруської металургії та металообробки (В. Д. Гопак, м. Вінниця), застосовуються природничо-наукові методи у вивченні давньоруської кераміки, датуванні археологічних об'єктів.

В останні роки хронологічний діапазон давньоруської археології розширився за рахунок дослідження матеріальної культури післямонгольського часу. В археологічному матеріалі вперше виділено кераміку XIV—XV ст., що дало можливість виявити на Київщині ряд давньоруських поселень, які продовжували існувати й у післямонгольський час²⁵. Аналогічні пам'ятки відкрито і в інших місцях на території УРСР. На двох поселеннях XII—XV ст. (с. Комарівка на Київщині і с. Озаричі на Сумщині)²⁶ проведено стаціонарні розкопки. Вивчення цих старожитностей спростовує твердження деяких буржуазних дослідників про те, що з татаро-монгольською навалою Середнє Подніпров'я стає «диким полем». Насправді спадкоємність етнічного розвитку в Середньому Подніпров'ї не була перервана: між давньоруським періодом і періодом формування української народності існує безперервний зв'язок.

Підсумовуючи наукові досягнення за останні десять років, слід відмітити, що в галузі вивчення давньоруської археології зроблено значний крок уперед у залученні нових матеріалів та їх історичному осмисленні з позицій марксизму-ленінізму. Успішно розв'язується проблема

¹⁸ Тимошук Б. О. Слов'яни Північної Буковини V—IX ст.

¹⁹ Толочко П. П. Эпическое и государственное развитие Руси в XII—XIII вв.— Вопр. истории, 1974, № 2.

²⁰ Довженко В. И. Экономические предпосылки сложения Древнерусского государства.— В кн.: Становление раннефеодальных славянских государств. К., 1972, с. 41.

²¹ Довженко В. И. О некоторых особенностях феодализма в Киевской Руси.— В кн.: Исследования по истории славянских и балканских народов. Эпоха средневековья. М., 1972, с. 92.

²² Орлов Р. С. Давньоруська вишивка XII ст.— Археологія, 1973, 12, с. 41; Орлов Р. С. Зображення звірів на візантійських пряжках X ст.— Археологія, 1973, 11, с. 86.

²³ Толочко П. П. Киевская земля.— В кн.: Древнерусские княжества X—XIII вв. М., 1975, с. 5; Кучера М. П. Переяславское княжество.— Там же, с. 118.

²⁴ Кучинко М. М. Поховальні пам'ятки IX—XIII ст. басейнів Західного Бугу і Сану.— Археологія, 1973, 10, с. 78; Кучинко М. М. Давньоруські житла на землях Західного Побужжя і Посання.— Археологія, 1975, 15, с. 104.

²⁵ Кучера М. П. Про одну групу середньовічної кераміки на території УРСР.— Слов'яно-руські старожитності. К., 1969, с. 174.

²⁶ Кубышев А. И. Исследования Комаровского поселения X—XV вв. в 1968 г.— Археологические исследования на Украине в 1968 г., 1971, с. 289; Беляева С. О. Розкопки поселення кінця XIII—XIV ст. на Сумщині.— Археологія, 1974, 13, с. 98.

походження та характеру давньоруських міст, питання соціально-економічної структури укріплених населених пунктів та їх ролі в системі організації оборони, господарському і політичному розвитку Русі. Ширше розгортаються дослідження економіки, культури та соціального складу давньоруського суспільства. Як зазначалося, розпочато археологічне вивчення Змійових валів, що вже дало позитивні наслідки. Важливою подією у науковому житті є вихід у 1975 р. третього тому «Археології Української РСР», присвяченого слов'яно-руській проблематиці.

Водночас слід вказати на певні негативні моменти: ще недостатньо ведуться розкопки давньоруських неукріплених поселень, майже повністю припинилися дослідження могильників. Це відставання необхідно подолати найближчим часом, як і в підготовці кваліфікованих кадрів фахівців з давньоруської археології.

Великі роботи, проведені на поселеннях другої половини I тисячоліття н. е., значно сприяли вивченню проблеми формування літописних племен і визрівання передумов виникнення Давньоруської держави. Заслужовує на увагу дослідження археологічних пам'яток XIV—XV ст. Матеріали розкопок свідчать, що з припиненням існування Давньоруської держави традиції Русі ще довго зберігались у матеріальній культурі населення території УРСР.

У дослідженні слов'яно-руських пам'яток на території УРСР активну участь беруть археологи Львова, Чернівців, Вінниці, Луцька та Хмельницького, а також науковці Москви та Ленінграда — І. П. Русанова, П. О. Раппопорт, М. В. Малевська, Є. О. Горюнов, Ю. Ю. Моргунов. Співробітництво археологів різних наукових установ сприяє творчому розв'язанню ряду питань, підвищенню ефективності й якості наукових досліджень.

М. П. КУЧЕРА

Изучение памятников древнерусского времени на территории УССР

Резюме

В статье дан обзор основных итогов работы украинских археологов по исследованию памятников древнерусского периода за последнее десятилетие.

Значительные успехи достигнуты в изучении городов. Были организованы планомерные исследования в Киеве, возобновлены раскопки в древних Галиче и Белгороде, а также во Львове, продолжались работы в Звенигороде. Завершено монографическое исследование летописного города-крепости Роденя. Благодаря этим работам получены важные данные о конкретных путях происхождения древнерусских городов, хозяйственной деятельности населения и его социальном составе.

Исследован ряд городищ — остатков укрепленных пунктов, появившихся у восточных славян в дофеодалное время и получивших массовое распространение в раннефеодалный период. Раскопки городищ проводились в Поднепровье, бассейне Ворсклы, Поднестровье, Южном Побужье и других местах. В результате сплошного обследования городищ получены новые сведения об их датировке, социально-экономическом облике, а также конструкции и планировке оборонительных сооружений.

Впервые начато археологическое изучение древних оборонительных заграждений — Змиевых валов. Южнее и западнее Киева исследована в валах оригинальная деревянная конструкция, собраны факты, свидетельствующие об ее древнерусском происхождении.

Ряд монографий посвящен характеристике материальной культуры летописных племен, уровня их социально-экономического развития, предпосылок возникновения классового общества у восточных славян и образования Древнерусского государства. Одновременно началось изучение памятников послемонгольского времени, свидетельствующих о том, что культурные традиции Древней Руси явились основой культурного развития населения на территории УССР в период формирования украинской народности.